

ગ્રહાષ્ટકવતા એક : હાસ્યકથાની સમીક્ષા

Dr. Hari L. Vala

Associate Professor in Gujarati
Smt. B. V. Dhanak College,
Bagasara

૧૯૬૫ની સાલમાં પ્રકાશિત થયેલી 'ગ્રહાષ્ટકવતા એક' યુનીલલ મડિયાની વિશિષ્ટ હાસ્યરસિક નવલકથા છે. આ કથામાં તેઓ રાજકારણની વિસંગતિઓને નહીં પરંતુ તેમાં તેઓ અષ્ટગ્રહ યુતિથી આવી પડનારી આપત્તિને કારણે સરભગનની વધતી મુશ્કેલીઓ તેમજ તિલોત્તમા-કંદર્પ વચ્ચેનો પ્રેમ એવાં બે વિશિષ્ટ કથાનકોને પ્રસ્તુત કરે છે. કથામાં પ્રસંગ-પરિસ્થિતિઓ પણ લેખકે તત્કાલીન જીવનમાંથી લીધાં છે. ઈ.સ.૧૯૬૨ના સમયમાં અષ્ટગ્રહયુતિ થયેલી. એ સમયે પૃથ્વીનો સર્વનાશ થશે, જીવસૃષ્ટિ નષ્ટ થશે એવી જાતજાતની આગાહીઓ અને અટકળો વર્તમાનપત્રોમાં તેમજ લોકમુખે ચર્ચાતી હતી. આગાહીઓને કારણે લોકોનું માનસ પણ અત્યંત વહેમી બની ગયેલું. આ ઉપરાંત ઢેબરિયું તળાવ ફાટવાની આશંકાથી અમદાવાદમાં અને તેમાં વસતા મારવાડીઓમાં ખૂબ ભાગદોડ થયેલી. તે જ સમયે કુંભમેળાના નાગાબાવાઓના તોફાનને કારણે અગણિત લોકો ચગદાઈ ગયેલાં સાંપ્રતકાલીન આ ઘટનાઓને મડિયાએ થોડા ફેરફારો સાથે કાચી સામગ્રીના રૂપમાં સ્વીકારી છે. મડિયાએ આ સઘળી વિગતોને પોતાની સૂઝબૂઝ પ્રમાણે વક્ર દષ્ટિએ નિહાળી આ હાસ્યકથાની ઈમારત રચી છે.

"ગ્રહાષ્ટકવતા એક' હાસ્યકથાનું મહત્ત્વનું પાસું પ્રસંગ અને પરિસ્થિતિજન્ય હાસ્ય છે. આમેય યુનીલલ મડિયા પરિસ્થિતિજન્ય હાસ્ય સર્જવામાં અનેરી ફાવટ ધરાવે છે. એટલે આ રીતના હાસ્યમાં

એમની ચતુરાઈનો પરચો મળે છે. કથામાં મડિયાનું એક નિશાન અંધશ્રદ્ધા અને તેમાં ઘેરાતો માનવી કેવો અસ્વસ્થ થઈ જાય એ છે. કથાના આરંભના પ્રકરણ 'પણ કંદર્પ ક્યાં'માં આ વસ્તુને તેઓ નિશાન બનાવે છે. તેમાં સરભગન હોશિયાર વેપારી છે પરંતુ અષ્ટગ્રહયુતિના ભયથી અને પુત્રી તિલોત્તમા સાથે લગ્ન કરીને કંદર્પ પોતાની મિલકતનો વારસદાર બનશે એવા સંકુચિત વિચારથી અસ્વસ્થતા અનુભવે છે. સરભગન શેઠની આ વિચિત્ર પરિસ્થિતિનું માર્મિક ચિત્રણ કરી લેખકે હાસ્ય નિપજાવ્યું છે. જેમ કે, "હિસાબ-કિતાબના કાગળો, ઇન્કમટેક્ષ ખાતાના લિફ્ટાફા, પરમિટ, લાઇસન્સ, ક્વોટા આદિના પત્ર વ્યવહાર વગેરેની સગો ભરી ટ્રે લઈને સેક્રેટરી સેવતીલાલ આવ્યા, પણ શેઠને આજે એમાં કશામાં રસ રહ્યો નહતો. એ સઘળાં કાગળિયાંમાં એક સારી જોઈને દીવાસળી યાંપી દેવાનું એમને મન થઈ આવ્યું."^૧

'બે જ ઉગારનારા' પ્રકરણમાં શેઠના અંધશ્રદ્ધાળુ સ્વભાવની વ્યંગ-કટાક્ષ વડે મજાક ઉડાવી છે. પુત્રીના પ્રેમી પાછળ દોડધામ કરવા છતાં તેમને પકડી પાડવામાં નિષ્ફળ નીવડતા શેઠ પહેલાં અશ્લીલ શબ્દો ઉચ્ચારે છે તે પછી અશ્લીલ શબ્દોથી ખરાબ થયેલ મુખને ગંગાજળથી સ્વચ્છ કરે છે તે વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ અત્યંત હાસ્યાસ્પદ છે. 'ત્યકતેન ભૂંજીથા:' પ્રકરણમાં વ્યંગ અને વિરોધાભાસ એવી બે પ્રયુક્તિઓ ઉપયોગમાં લઈ લેખકે હાસ્ય નિષ્પન્ન કર્યું છે. પ્રથમ પ્રસંગમાં પોતાના કોટ-પાટલૂનની ઘોલાઈ થાય એટલું પણ ન રળતા બેકાર વકીલોની ટીખળ કરી છે. બીજા પ્રસંગમાં અષ્ટગ્રહ યુતિથી શેઠ જીવનમરણની પારાવાર ચિંતા કરે છે તેમની સામે એમનાં પત્ની લેડી જકલ ખાઈ-પી, રમીને જેટલું જીવાઈ એટલું જીવી લેવા મથામણ કરે છે. અહીં બે વિરોધી પરિસ્થિતિને સામસામે ટકરાવી લેખકે એમની હાસ્યશક્તિનો સબળ પરચો આપ્યો છે. કામ, ક્રોધ,

લોભ, મોહ, માયા, લાલસા આ સર્વ મનુષ્યની મર્યાદાઓ છે. હાસ્યલેખક મડિયા ઘણીવાર માનવીની આ ત્રુટિને લક્ષ કરી ખડખડાટ હસાવવાનું ગજબનું કૌશલ દાખવે છે. 'બૂયાજીનું સ્વપ્ન' પ્રકરણ એમનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. આ પ્રકરણમાં તેઓ આઘેડ વયે પહોંચેલા બૂયાજી વકીલ શેઠની પુત્રીને પરણી એકાએક ધનવાન બની જવાની લાલસા રાખી સ્વગોકિત કરે છે તે હાસ્યાસ્પદ છે, દા.ત. "સરભગન અને લેડીજકલ મતું મારીને પુત્રીને નામે મિલકત ચડાવી રહ્યા હતા તે દરમિયાન બૂયાજીની આંખ ચમકી રહી હતી આ બધી માલમત્તા મારી જ તરફેણમાં આવી પડે, જો ખોદાયજી જરાક જ મહેરબાની કરે...આ પોટ્ટીને મારી મહોરદર બનાવે તો..."^૨

કથામાં કેટલીકવાર લેખક એક પાત્રની બીજા પાત્ર સાથે સરખામણી કરીને વાચકની હાસ્યવૃત્તિને પોષે છે. 'પ્રલય પહેલાં' પ્રકરણમાં તેમની આ વિશેષતા સુપેરે પમાય છે. તેમાં પ્રકાશજૂથના પ્રમાદરાય આળસુ છે પરંતુ એમની આ વૃત્તિને 'સરસ્વતીચંદ્ર' કથાના પ્રમાદધનના પાત્ર સામે મૂકીને તેઓ જબરી ઠેકડી ઉડાવે છે. 'રૂપિયો બદલાવો' એ પ્રકરણમાં અષ્ટગ્રહયુતિના સમયે જ્યોતિષશાસ્ત્રીઓ જુદી જુદી આગાહીઓ કરે છે તે હાસ્યાસ્પદ છે. જેમ કે,

"દિવસે દરિયાનાં પાણી જમીન પર ફરી વળશે, સ્થળ ત્યાં જળ ને જળ ત્યાં સ્થળ થઈ જશે... ભયંકર ધરતીકંપ થશે... ત્રીજું યુદ્ધ ફાટી નીકળશે..."^૩

આ જ પ્રકરણમાં વિચિત્ર સંવાદચાતુરી વડે શેઠના જ્યોતિષશાસ્ત્ર પ્રત્યેના વળગણને ખુલ્લું પાડીને હળવાશ જન્માવે છે. સરભગન શેઠ અને જ્યોતિષ ગિરજાગોર વચ્ચેની સંવાદબાજી તેમનું સરસ ઉદાહરણ છે,

'પ્રમોદકુમારની જન્મકુંડળી...

'હું જોઈ ગયો છું.'

'તિલ્લુના જન્માક્ષર...'

'મેં સરખાવી લીધા છે.'

'લગ્નયોગ કેવોક છે ?'

'ઠીકઠાકનો' ..^૪

'તિલ્લુનાં તિલ્લાણા' પ્રકરણમાં કામણગારી અને નટખટ એવી તિલ્લુ પોતાના રૂપની પાછળ કંદર્પકુમાર, પ્રમોદકુમાર, બેરિસ્ટર બૂયાજી વગેરેને કેવા કેવા નચાવે છે એ વિલક્ષણ પ્રસંગનું માર્મિક વર્ણન કર્યું છે. તે પછી અષ્ટગ્રહયુતિની ક્ષણ નજીક આવી જવાથી યજ્ઞ કરવામાં આવે છે તેમાં બ્રાહ્મણોની કેવી તંગી ઊભી થાય છે તે પરિસ્થિતિનું અત્યુક્તિભર્યું ચિત્રણ કરી લેખક ઉપરછલ્લું હાસ્ય સર્જે છે. જેમ કે, "કોન્દ્રેકટરોએ આ ભૂદેવો પૂરા પાડવાની જવાબદારી માથે લીધી ન હોત તો યજ્ઞ જ થઈ શક્યો ન હોત. એ કોન્દ્રેકટરોએ બહારગામથી બ્રહ્મપુત્રોને મોટીમોટી દાનદક્ષિણા ને દાપાંની લાલચો આપી આપીને આયાત કરવા માંડેલા, તે રોજ સવારે સ્ટેશન પર ગાડીઓ ભરાઈ ભરાઈને ભૂદેવો આવવા માંડેલા..."^૫

તે પછીના 'અંતનો આરંભ' પ્રકરણમાં અષ્ટગ્રહયુતિને ખાળવા માટે શરૂ થયેલા મહાચંડી યજ્ઞમાં ઊભરાય પડેલા શ્રદ્ધાળુઓને કારણે શેઠના બંગલામાં અવ્યવસ્થા જન્મે છે તે પ્રસંગ કરતાંય પ્રમોદરાય-તિલોત્તમાના લગ્નના સમયે વરરાજાના પિતાની પેઢી ઉઠામણું કરે છે એવી અફવા ફેલાતાં જે વરવી સ્થિતિ નિર્માણ થાય છે, તે પ્રસંગ વાચકને વધુ રમૂજ કરાવે છે. 'મુજસ્વામી સાચા' પ્રકરણમાં પોતાની પુત્રીના લગ્ન સંબંધે વારંવાર પલટવાર કરતા શેઠની લેખકે ટીખળ કરી છે. શેઠ સરભગન પ્રમોદરાયની મિલકતથી અંજાઈને સામેથી કહેણ મોકલી વેવાઈ બને છે, પરંતુ સામેનો વેવાઈ નાદાર થતાવેત જ સરભગન શેઠ ઘડિયા લગ્ન રદ કરવાનો નિર્ણય કરે છે. તો બીજી બાજુ પુત્રી તિલોત્તમા પ્રમોદરાય સાથે જીવન જોડવાનો હઠાગ્રહ કરે એ સઘળી ચમત્કૃતિ સભર પરિસ્થિતિ

પછી સસરા-જમાઈ વચ્ચે જે શાબ્દિક ટપાટપી થાય છે એ નોંધપાત્ર છે જેમ કે,

“અરે, મારી પુત્રીને પુછ્યા વિના શું એને પરણાવી દઉં?”

‘પણ એ મારા પ્રેમમાં છે.’

‘એટલે જ તો એને ખાસ પૂછવું પડે કે તું પ્રેમમાં રહેવા માગે છે કે પછી પરણી જ નાખવા માગે

છે?’^{૧૫}

અહીં આ સંવાદ દ્વારા લેખક શેઠની માનસિકતાનો સરસ રીતે પરિચય આપે છે.

‘આશરો આપો’ એ પ્રકરણમાં મડિયા પ્રકાશ શેઠની દાંભિક્તાનો પર્દાફાશ કરે છે. ઔદ્યોગિક જગતના સમ્રાટ ગણાતા પ્રકાશ શેઠ સગરભગનના વેવાઈ બની એમની મિલકતના ધણી થવાનો મનસૂબો રાખે છે તેમાં કેવા નિષ્ફળ નીવડે છે અને નાદારીને કારણે છેવટે સામાન્ય રાવટીમાં આશ્રય લેવો પડે છે તે અત્યંત હાસ્યાસ્પદ છે.

એકતરફી લાગણી કે પ્રેમ હંમેશાં વ્યક્તિને પરેશાન કરી મૂકે છે. ધણીવાર તો આ પ્રકારનો પ્રેમ કે એમનું વળગણ પાગલપન સુધી ધકેલી વ્યક્તિને હાસ્યાસ્પદ સ્થિતિમાં મૂકી આપે છે. માનવીની આવી દુર્બળતાને મડિયાએ ‘અમૃતમાં ઉદ્ભેગ’ પ્રકરણમાં વકીલ બૂચાજીના પાત્ર દ્વારા રજૂ કરી છે. અહીં આઘેડ વયના બૂચાજી યુવાન તિલોત્તમાના એકતરફી પ્રેમમાં પડે છે, પરંતુ સફળતા ન મળતાં છેવટે પાગલ થઈ જતાં તેમને હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવામાં આવે છે. ત્યાં પણ ધમાચકડી મચાવે છે એ પરિસ્થિતિ વિલક્ષણ બની છે. ‘વખત વેરસી’ પ્રકરણમાં મડિયા પુનઃ સરભગન શેઠને નિશાન બનાવે છે. સાપના ભારા જેવી પારવાર સમસ્યાઓથી ઘેરાયેલા શેઠની સ્થિતિને તે આ રીતે વર્ણવે છે, “સરભગન મોડી રાતે થાક્યાપાક્યા પલંગમાં પડ્યા ત્યાં એમની માનસિક દશા

બાણશ્યા પર પોઢેલા ભીષ્મ પિતામહ કરતાંય વધારે ભયંકર હતી.”^{૧૬}

‘બ્રહ્મગોટાળો’માં પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર અપરાધીઓની ધરપકડ કરવાને બદલે અંધારામાં નિરઅપરાધી પંડિતોની ધરપકડ કરી ગોટાળા કરે છે તે વિચિત્રતાનું નિરૂપણ કર્યું છે. ‘કન્યાદાન કોને’ પ્રકરણમાં વિરોધાભાસ કે વક્તા દ્વારા લેખક હાસ્ય નિપજાવે છે. તેમાં તિલ્લુનાં માતા-પિતા માંદલા કંદર્પકુમાર જોડે તિલ્લુનો વિવાહ કરવાનો હઠાગ્રહ રાખે છે જ્યારે તિલ્લુ મજબૂત બાંધાના ખીમચંદ સાથે વિવાહ કરવાનો આગ્રહ રાખે છે એ વિસંવાદિતાનું માર્મિક ચિત્રણ કર્યું છે. ‘હું વરી ચૂક્યો છું’ પ્રકરણમાં ગેરસમજથી થતા ગોટાળા દ્વારા મડિયા રમૂજ કરાવે છે. તેમાં કંદર્પ પોતે નૃત્યકલા જોડે વરી ગયો છે એમ કહે છે ત્યારે શેઠ કલા નામની યુવતી સાથે લગ્ન કર્યાનું સમજે છે ત્યારે રમૂજ ઉપજે છે. જેમ કે,

“ ‘મારી પુત્રી જોડે લગ્ન કરો તો તમે કહો એવી ભૂમિકા અપાવું’

... હું તો વરી ચૂક્યો છું, શેઠ.’

‘સાચું કહો છો ?’

‘કોની જોડે ?’

‘કલા જોડે,’

‘કલાબહેન,’

‘ના, બહેન નહિ એકલી કલા જ.’^{૧૭}

‘દુઃખદ આશ્ચર્ય વચ્ચે’ પ્રકરણમાં બે પરિસ્થિતિને સામસામે ટકરાવી લેખક હાસ્ય નિષ્પત્તિ સાધે છે. તેમાં એકબાજુ અષ્ટગ્રહયુતિની શાંતિ માટે શ્લોક ઉચ્ચારાય છે તો બીજી તરફ ખીમચંદને કોઈ ઉઠાવી ગયાનું માનીને તેમની શોધ કરાવવા જાનૈયાઓ સત્યાગ્રહ ઉપર ઊતરી સૂત્રોચ્ચાર કરે છે. આમ, મંત્રોચ્ચાર અને સૂત્રોચ્ચારની વિલક્ષણ સ્થિતિ હાસ્યોત્પાદક બની છે. ‘દીકરીએ દીવો રહેશે?’, ‘ચોથું મંગળ’ એ બંને પ્રકરણોમાં યજ્ઞમાં લાઈટ જવાને કારણે લોકો

અંધારામાં ધૂક્કામૂકી ને મારામારી કરે છે તે વર્ણવાયું છે. વ્યક્તિની આશા, એષણા કે મનસૂબા સફળ ન થાય ત્યારે ગિન્નાયને તે કેવું બેહૂંદું વર્તન કરે છે તે સ્થિતિને લેખક 'અંધકારના અંધારા'માં પ્રસ્તુત કરે છે. તેમાં પુત્રીએ અન્ય યુવાન સાથે લગ્ન કરી લેતાં રોષે ભરાયેલા શેઠ વકીલ, પુરોહિત, જમાઈ એ બધાને જેલ ભેગા કરી દેવાની ધમકી ઉચ્ચારવા માંડે છે. એ જ રીતે પ્રેમમાં નિષ્ફળ ગયેલા બૂચાજી વકીલ પોતાનો રોષ અંધારામાં જતાં લોકોને વાંસના લાકડાથી ઉથલાવીને વ્યક્ત કરે છે. પોતાના ઈરાદામાં નિષ્ફળ નીવડેલા શેઠ અને બૂચાજીનો વિચિત્ર વ્યવહાર અહીં હાસ્યનું આલંબન બને છે. પાત્રના આખા બોલાપણાને પ્રયોજી મડિયા હાસ્યની લકીરો ઉડાવે છે. 'વેવાઈઓ અને વરઘોડિયા' પ્રકરણમાં વેવાઈ વખતવેરસી એમની મૂળ વાણીમાં બોલે છે તે જોઈએ તો,

"અરે, અમારા વહાલા વેવાઈની આબરૂ ઉપર કોઈ હાથ નાખી જાય તો થઈ જ રહ્યું ને ?

એની સાત પેઢીના ઓખાત ખારા કરી નાંખીએ...અમે કોણ ? જલાલપર-બાદલાનાં રહેવાસી.

ઓછાં ઊતરીએ તે અમારી પાંદરડી નદીનું પાણી લાજે પાણી..."^૯

યુનીલાલ મડિયા નાટકના જીવ છે. એટલે હાસ્યકથામાં નાટ્યાત્મક પરિસ્થિતિઓ પણ અત્યંત ચતુરાઈપૂર્વક પ્રયોજી હાસ્ય સર્જવાની અનેરી સિદ્ધિ દાખવે છે. એમની આ સિદ્ધિનો કથામાં અનેક સ્થળે પરચો મળે છે ખરો પરંતુ સાચો અને બળકટ પરિચય કથાને અંતે મળે છે. તેમાં પોતાની સંકુચિત વિચારધારાને કારણે વારંવાર પરેશાન થતાં વળી વાતવાતમાં અન્ય વ્યક્તિઓને જેલભેગા કરી દેવાની ધમકી ઉચ્ચારતા સ્વયં સરભગન શેઠ અપરાધી ઠરતાં જેલ ભેગા થાય છે. એવી નાટ્યાત્મક પરિસ્થિતિ અંતે ખડખડાટ હસાવે

છે. અહીં મડિયાના નાટ્યાત્મક ગુણનો સાચો અનુભવ થાય છે.

આ હાસ્યકથામાં પ્રસંગ, પરિસ્થિતિની માફક પાત્રોની દુર્બળતાઓને નિમિત્ત કરીને લેખક એમની હાસ્યક્ષમતાનો અનેરો પરિચય આપે છે. અહીં કથાના કેન્દ્રમાં રજૂ થયેલું સરભગનશેઠનું પાત્ર રમણભાઈ નીલકંઠના ભદ્રંભદ્ર પાત્રનું સ્મરણ કરાવે છે. રમણભાઈ જે રીતે ભદ્રંભદ્રની મૂર્ખતાને લક્ષ્ય કરે છે, તે રીતે અહીં યુનીલાલ મડિયા શેઠનાં જૂનવાણી ને સંકુચિત માનસને નિશાન બનાવી રમૂજ કરાવે છે. સરભગન શેઠ કુશળ, ચબરાક અને બુદ્ધિશાળી વેપારી છે એમ છતાં તેમની રૂઢિચુસ્તતા વિનોદનું માધ્યમ બને છે. આ શેઠ અંગ્રેજો સાથે સારાસારી રાખી એમની ખુશામત કરી લાભ મેળવે છે. એમ અંગ્રેજોને મ્લેચ્છ તથા આર્યોથી ઊતરતા ગણીને તિરસ્કારે પણ છે. બ્રિટિશ અધિકારીઓ સાથે હસ્તધનૂન કરીને તુરત જ ગંગાજળથી શુદ્ધ થઈ જાય છે. તે કોઈ વાઈસરોય સાથે ભોજન લઈ તાત્કાલિક બ્રાહ્મણોની હાજરીમાં ગૌહાણ, પંચદ્રવ્યો ને શાસ્ત્રોક્તવિધિ વડે દેહ શુદ્ધિ કરાવે છે. ગ્રહયુતિથી બચવા માટે તેમજ પુત્રીની પોતાની પસંદગીના મુરતિયા જોડે પરણાવવા સતત જન્મકુંડળી, મુહૂર્ત, જ્યોતિષાદિમાં રચ્યાપચ્યા રહે છે. શેઠની આવી અંધશ્રદ્ધાની લેખક શેઠની પત્નીના ઉદ્કારોમાં જબરી હાંસી ઉડાવે છે. જેમ કે, 'તમે તો સર બન્યા તોય હજી જૂનવાણી ન મટ્યા.' (પૃ. ૫૫)

મડિયાએ સરભગન શેઠની સામે એમનાં પત્ની લેડીજકલને તદ્દન વિપરિત વિચારસરણીવાળાં ચિતરીને રમૂજ જન્માવી છે. બિનજરૂરી પળોજણમાં પડયા વગર શાંતિથી જીવવામાં માનતાં શેઠાણીનો આ રીતે પરિચય આપ્યો છે દા.ત.,

"તેઓ સ્ત્રીજાતિનાં હોવા છતાં ભલાં ભોળિયાં, ઓલિયા-દોલિયા જેવા અલ્લાહના ધરના માણસ હતા. જીવન આનંદભેર, હસતાં-

રમતાં, નાયતાં-ફદતાં, ખેલતાં ને ખાતા-પીતાં
જીવી જવામાં જ એમને રસ હતો.
બિનજરૂરી ફિકરો કરીને જીવ બાળવાનું એટલે કે
વજન

ઘટાડવાનું એમને જરાય પસંદ નહોતું."
(પૃ.૧૫)

શેઠની પુત્રી તિલોત્તમાનું પાત્ર પણ
વૈચિત્ર્યથી સભર છે. પુરુષોને નયાવવામાં કુશળ
એવી આ યુવતી આખરે પિતાની ઈચ્છા વિરુદ્ધ
જઈને કંદર્પ, બૂચાજી જેવાને પડતા મૂકીને તંદુરસ્ત
યુવાન ખીમચંદ જોડે નાસી છૂટે છે એ સઘળી ક્ષણો
ખડખડાટ હસાવે છે. પોતાને કથકલિ નૃત્યનો
ઉસ્તાદ ગણાવતા કંદર્પનો લેખકે ઉપહાસ કર્યો છે.
તે નટ જેવો નથી છતાં એવો પાખંડ કરે છે. ક્યારેક
તે પોતાના બનાવટી નામની આગળ નર્તકરાજ
એવું ઉપનામ લગાડે છે. ક્યારેક પોતાને નટરાજ
શંકર ભગવાનથી ઓળખાવે છે. તેથી પણ આગળ
એ તિલ્લુને પાર્વતી ગણી એમની જોડે લગ્ન કરવા
મથામણ કરે છે અને એમની મુરાદ પૂરી થાય તે
પહેલાં તિલ્લુ અન્ય યુવાન સાથે નાસી છૂટે છે ત્યારે
કંદર્પની પૂરી ફજેતી થાય છે. બેરિસ્ટર બૂચાજીના
પાત્ર દ્વારા કાળાંઘોળાં કરતા લાલચુ અને બેકાર
વકીલોની લેખક ઠેકડી ઉડાવે છે. દા.ત. "કાળો રંગ
તો એમના કરતૂતનો રંગ છે. એ કજિયા-દલાલોએ
કાળાંઘોળાં બહુ કરવાં પડે? એટલે જ એ લોકો
ગાઉન-હૂડ કાળાં ને ગલપટા ધોળા રાખે છે."
(પૃ.૧૮) આ ઉપરાંત બૂચાજી બેરિસ્ટરની વધુ
પડતી બોલવાની કુટેવ, વાતાવાતમાં કેમ બોલિયા
નહિ' એવા લાક્ષણિક શબ્દપ્રયોગો કરવાની ટેવ,
પ્રૌઢ ઉંમરે પણ યુવાન તિલોત્તમા સાથે લગ્ન
કરવાનું ગાંડપણ, લગ્નમાં વિક્ષળ નીવડતાં બેહૂદો
વર્તાવ વગેરે તેમને હાસ્યાસ્પદ ઠરાવે છે.
ગિરજાગોર સગવડિયાં મુહૂર્ત કાઢી આપતા
પુરોહિતોનું પ્રતિનિધિ પાત્ર છે. ક્યારેય પૈસા ન
બગાડનારા આ પુરોહિતની બધું જ બારોબાર

પતાવી લેવાની વૃત્તિને લેખકે આ રીતે ઝપટમાં
લીધી છે. દા.ત. "આ શનિવારે હીરિયા નાઈની
ડોસીનું સરામણું કરાવવા જઈશ ત્યારે ભેગાભેગો
એના હાથે જ દાઢી કરાવતો આવીશ." તદુપરાંત
ગુનેગારોની ધરપકડ કરવાને બદલે નિર્દોષ લોકોને
પકડી ગોટાળા કરતા ઇન્સ્પેક્ટર ગોગટે,
વાતવાતમાં કડકાઈભર્યું વલણ દાખવતા
વખચંદશેઠ, અણઘડ અને અજ્ઞાની ગુરખો
ગુરુચરણ વગેરેને હાસ્યાત્મક સ્તરે લઈ રજૂ
કરવામાં મડિયા અત્યંત કામિયાબ રહેતા જણાય
છે.

કથામાં હાસ્ય-વ્યંગની સૃષ્ટિ નિર્માણ
કરવામાં ભાષાની કલાત્મક માવજત ખાસ ધ્યાન
ખેંચે છે. કથામાં પારસી ચરિત્રો છે એટલે આવાં
પાત્રોને મુખે શિષ્ટગુજરાતી અને પારસીબોલીનું
મિશ્રભાષા રૂપ પ્રયોજી લેખકે હળવાશ જન્માવી છે.
ખાસ તો બેરિસ્ટર બૂચાજીના મુખે ઉચ્ચારાતું
ભાષાનું મિશ્રરૂપ જોઈએ તો, "અરે બાવા ગાડી તો
કીથે બી કસાઈ નહિ હતી." (પૃ.૨૩) લેખક
બૂચાજીના રોષને પારસીબોલીમાં સરસ રીતે રજૂ
કરે છે દા.ત. "આય તમારો પેલો ડોરકીપર કોન
બબૂચકને પકડી લાઈવા છે ? તે હું જાણે કે ખૂની,
લૂટેરો કે ડાકુ હોઉને એમ મને પજવવા લાગિયો."
(પૃ.૨૩) સરભગન સાથે બૂચાજીનો સંવાદ પણ
મિશ્ર ભાષાનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. જેમ કે,

"કેમ બુચાજી ! આજે કોટ નથી કે શું ?"

કોરટ છે પણ કેઈસ જ ક્યાં છે ?"

'સાવ બેકાર ?'

"અરે ઝેર ખાવાનું દોઢિયું બી ની મલે."

'(પૃ.૫૪)

નર્મોક્તિ, વિચિત્ર શબ્દપ્રયોગ, તળપદા
શબ્દો પણ હાસ્ય રેલાવવામાં અંત્યત મદદરૂપ
બનતા જણાય છે. શેઠની બેવડી ચિંતાને લેખક
'હોળી' શબ્દની કરામત વડે સરસ રીતે રજૂ કરે છે.
જેમકે, 'આજકાલ એમના હૃદયમાં એક હોળી તો

સળગતી જ હતી. શેઠની સુપુત્રી તિલ્લુએ એ હોળી પ્રગટાવી હતી. હવે, આવી રહેલી અષ્ટગ્રહયુતિએ હોળી સામે ડાકણ પેટવી હતી.” (૫૩) રમૂજ પ્રેરતા વિચિત્ર શબ્દોના અનેક ઉદાહરણ કથામાંથી મળે છે, દા.ત. ગાંધર્વલગ્નને બદલે ગઘેડિયાં લગ્ન, જ્યોતિષીઓ માટે જ્યોતિષમાર્તંડો, જ્યોતિષ ચૂડામણિઓ, તિલોત્તમાના મોહક વ્યક્તિત્વ માટે મોહિનીઅદ્રમ, સ્ત્રી ચિંતા માટે બૈરકશાઈ ચિંતા, નૃત્યકારો માટે નાયડિયા, ફૂદણિયા, નર્તરાજ, અલેલટપ્પુ એમ જાતજાતના શબ્દપ્રયોગ ઉપયોગમાં લીધા છે.

પ્રસંગ, પરિસ્થિતિ અને પાત્ર તરફના કટાક્ષને અસરકારક બનાવવા લેખકે અહીં વિવિધ અલંકારો પ્રયોજ્યા છે. દષ્ટાંત, ઉપમા, ઉત્પ્રેક્ષા, વર્ણાનુપ્રાસ વગેરે અલંકારોથી કથા પણ મનોહારી બની છે. ઉપમા અલંકારનો અહીં છૂટથી ઉપયોગ થયેલ જોવા મળે છે. સરભગન શેઠની ગાડીના ભૂંગળાના અવાજને લેખક આ રીતે રજૂ કરે છે. ‘ખટમીઠું, મધુરું, અસલ ફેન્ય વિનચાર્ડના શેમ્પાઈનના સ્વાદ જેવું શેવોલે ઈમ્પાલનું ભૂંગળું, નાદાર પ્રકાશશેઠ સરભગનના ગળે પડે છે તે સ્થિતિને લેખક ‘સરભગનને નમાઝ પઢતાં મસીદ કોટે વળગવા જેવું’ એમ દર્શાવે છે. એ જ રીતે ‘ખોરા ટોપરાં જેવી દાનત’, ‘મર્કટને મદિરા જેવું’, ‘બ્રહ્મ યજ્ઞમાં અહિંસક બળવા જેવું વાતાવરણ’ જેવા ઉપમા અલંકાર લેખકની રજૂઆતને અણિયાળી બનાવવામાં સહાયભૂત બન્યા છે. દષ્ટાંત અલંકારનાં કેટલાંક ઉદાહરણ ધ્યાનાર્ષક છે, ‘ઈમ્પાલા શ્રમિત તરુણીની પેઠે થોભી’, ‘ચાવી આપેલા યાંત્રિક પૂતળાની પેઠે પગ મૂક્યો’, ‘રોબોટ રમકડાની પેઠે દાદરો ચડયા’, ‘કાંજી કરેલ પોપલીનની પેઠે ટકાર થઈ ઊઠયા’, ‘વિરોધપક્ષના સભ્યોની પેઠે પટપટ બોલવા ટેવાયેલી પુત્રી’, ‘તિલોત્તમાના નૃત્યના તોડાઓ બેરિસ્ટરના દિમાગમાં ઘણા ઘાની પેઠે ઝીંકાઈ રહ્યા.’ આ

ઉપરાંત ‘સરભગન આરસનાં પગથિયાં ચડવા માંડયા તે જાણે કે ઊંઘમાં ચાલતા હોય’, ‘અષ્ટગ્રહીનાં અંધકારમાં ડૂબેલાં લોકોને જાણે કે આશા કિરણ જેવા પ્રકાશનો અનુભવ’ વગેરે ઉત્પ્રેક્ષા અલંકાર; ‘ગિરજા ગોરના ગપાટા’, ‘પ્રેમ વિચ્છેદનું પાણીયું જ પરખાવી દીધું’ જેવા વર્ણાનુપ્રાસ અલંકાર, આમ, વિવિધ અલંકારો લેખકના વક્તવ્યને વધુ સ્ફૂટ કરવામાં ઘણા ઉપયોગી થયા છે.

આ રીતે યુનીલાલ મડિયાની બળકટ હાસ્યશક્તિનો અનુભવ અહીં મળે છે. ખાસ તો એમની પૂર્વેની બે હાસ્યનવલો કરતાં પણ ‘ગ્રહાષ્ટકવત્તા એક’માં નાટ્યાત્મક પરિસ્થિતિઓ સવિશેષ વર્તાય છે. કથામાં કથાકાર મડિયા કરતાં નાટ્યકાર મડિયા ડોકાયા કરે છે. અહીં સંવાદો પણ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. કથાનાં દશ્યોમાં ફાર્સિકલ તત્ત્વો પણ ભરપૂર યોજાયા છે. વળી તે સર્જકની હાસ્ય સમર્થતાની પ્રતીતિ કરાવી આપે છે. આટઆટલું છતાં આ નવલકથા એક ઉન્નત કક્ષાની હાસ્યકથા બની શકી નથી. નિર્હેતુક હાસ્ય પીરસતી મડિયાની સઘરા શ્રેણીની કથાઓની સાથે ‘ગ્રહાષ્ટકવત્તા એક’ નવલકથાની શ્રી દિગીશ મહેતાએ લીધેલી નોંધ અહીં ટાંકીએ તો, “આ કૃતિઓમાં મડિયા શું કરવા માંગતા હતા ? આનો એક ઉત્તર તો સ્પષ્ટ છે કે મડિયાને આમાં ખાસ કાંઈ કરવું નહોતું.”^{૧૦}

આમ કેવળ હાસ્યરસના નિરૂપણની દૃષ્ટિએ આ હાસ્યરસિક નવલકથા ઉત્તમ નહીં પરંતુ સાધારણ સ્તરની કૃતિ બની શકી છે.

સંદર્ભ સૂચિ :

1. મડિયા, યુનીલાલ, ગ્રહાષ્ટકવત્તા એક, નવભારત સાહિત્ય મંદિર, બીજી આવૃત્તિ, ૧૯૮૯, પૃ.૧
2. એજન, પૃ. ૩૨

3. એજન, પૃ. ૪૭
4. એજન, પૃ. ૫૦
5. એજન, પૃ. ૫૯
6. એજન, પૃ. ૯૪
7. એજન, પૃ. ૧૨૦
8. એજન, પૃ. ૧૬૧
9. એજન, પૃ. ૨૧૩
10. મહેતા, દિગ્ગીશ, સધરો અને ગ્રહાષ્ટક,
લેખ-પરિધિ, પ્રથમ આવૃત્તિ, ૧૯૭૬,
પૃ.૧૭૨